

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA PARTICIPĂRII POLITICE POSTCOMUNISTE

CLAUDIA BURUIANĂ

Deficitul de participare politică — deficit de democrație?

Despre o criză a participării politice se discută încă din prima decadă a perioadei postbelice; s-a vorbit atunci de „apatia crescândă a maselor în ceea ce privește afacerile publice”¹. De atunci au fost propuse numeroase interpretări „refuzului participării”, acesta „devenind astfel un fenomen având o triplă demnitate de a fi obiect științific: prin amploarea sa, prin dimensiunile socio-culturale și prin diversitatea de forme pe care cea mai mare parte a autorilor tind să le ia în considerare”².

Dezvoltarea metodelor de audit democratic a readus în discuție după 1990 importanța și semnificația indicatorilor referitori la participarea politică a cetățenilor. Chiar și în democrații consolidate, indicatorii prin care este măsurată participarea politică au valori scăzute. Au întotdeauna aceste rate scăzute ale participării semnificația unui deficit democratic? Au aceste valori scăzute ale implicării politice aceeași semnificație în democrațiile consolidate și în cele emergente? Se poate spune că „în orice încercare de a evalua democrația, gradul de participare politică trebuie să constituie unul dintre indici. Democrația înseamnă la origine *guvernarea sau puterea poporului*. La modul cel mai simplu, un regim în care poporul nu exercită nicio influență asupra guvernării nu poate fi considerat democratic (...). Dar se poate conchide că în măsura în care mai mulți oameni participă la viața politică, cu atât mai democratic este sistemul de guvernare? Din păcate lucrurile nu sunt atât de simple”³.

În funcție de „greutatea” pe care o atribuie acestui factor în evaluarea democrațiilor, teoriile au fost împărțite în „radicale” și „realiste”. Prima categorie reunește teorii relativ diferite, dar care au în comun importanța *decisivă* a participării politice atunci când este evaluată o democrație; în această viziune, „oamenii ar trebui nu doar să meargă la urne, dar de asemenea să ia parte la întruniri de partid, referendum-uri, să «participe» în luarea decizilor în guvernare și la locul de muncă. (...) Testul decisiv al unei democrații este capacitatea sa de a încuraja populația să joace un rol activ în guvernare”⁴. Pentru „realiști” (Schumpeter, Sartori), dimpotrivă, cu excepția votului, participarea politică nu trebuie încurajată între alegeri și nici considerată a fi un indicator cheie în evaluările demo-

crațiilor, datorită profesionalizării domeniului politicului; indicatorii relevanți în evaluarea democrațiilor ar fi existența competiției dintre liderii politici și responsivitatea. În această viziune, cetățenii trebuie să „respecte diviziunea muncii dintre ei și politicianii profesioniști“⁵, să intervină cât mai puțin între alegeri, ei neavând niciodată suficientă informație și nici competență necesară pentru a interveni relevant în dezbaterea publică. Un argument interesant aduc în acest sens teoreticienii „cinici“, a căror viziune este ilustrată cel mai bine de paradoxul enunțat de Peter Bachrach, autorul *Teoriei elitismului democratic* (1967): „Cu cât individul are mai puțină nevoie să participe la sistem și să joace un rol activ pentru a-și proteja interesele, cu atât este mai satisfăcut“⁶.

Această mare varietate de teorii arată că interpretările aduse cel mai frecvent ratei scăzute a participării politice înregistrate în România postcomunistă sunt, cum vom vedea, unilaterală și exagerat normativiste, prea tehnice, prea statice și prea „macro“.

Participarea politică în România la 16 ani de tranziție democratică

Pentru 48% dintre români este de maximă importanță să trăiască într-o țară „guvernată în mod democratic“ și pentru marea majoritate (65%) ar fi bine și foarte bine ca România „să aibă un sistem politic democratic“ (30% ar fi bine și, respectiv, 47% foarte bine, cf. Barometrul de opinie FSD, noiembrie 2005).

Însă sondajele măsoară în mod constant un mare dezinteres al populației pentru viața politică din țară, ponderea celor care participă prin structuri associative este scăzută (74% nu sunt membri ai vreunei structuri associative — cf. BOP, mai 2005, doar 8% din populația cu drept de vot se declară a fi membră într-o asociație de proprietari și tot atât membră a unor sindicate). 3% se declară membri ai unui partid, iar membri ai unor ONG-uri doar 1%. După 1989, 85% nu au participat la întâlniri politice, 91% nu au contactat vreodată un politician sau alt oficial, personal sau în scris, 92% nu au participat la un protest, marș sau demonstrație politică, 95% nu au semnat vreodată o petiție politică și 92% nu au luat parte la un miting electoral.

Cum trebuie înțeles refuzul participării politice în România postcomunistă? Este acest fenomen semnul unui deficit democratic? În abordarea „micropolitică“ binecunoscută a lui Almond și Verba (1963/1996), participarea este legată de modul cum cetățenii își reprezintă acest tip de comportament și rolul cetățeanului în sistemul politic. Este important să măsurăm participarea politică, dar și să știm dacă acest comportament este încurajat, este văzut ca o normă, ca o valoare. „Dacă un sistem politic democratic este unul în care cetățeanul obișnuite participă la deciziile politice, o cultură politică democratică ar trebui să conste dintr-un set de credințe, atitudini, norme, percepții și alte asemenea, care sprijină participarea.“⁷

Am încercat în acest sens să sintetizăm în câteva puncte articularea dintre *participare și reprezentarea* participării politice în România postcomunistă după 16 ani de tranziție democratică.

1. O primă explicație a activismului politic scăzut al românilor ar fi legată de dezinteresul pentru viața politică și informarea politică scăzută. Analizele datelor de sondaj insistă asupra informării politice scăzute a cetățenilor, asupra competenței lor scăzute în domeniul politicului; atunci când cetățenii nu sunt informați este afectată capacitatea lor de a aduce în dezbaterea publică argumente relevante.

Trebuie să avem în vedere însă și competența subiectivă a actorilor, iar în acest sens, unul dintre cei mai importanți factori în explicarea participării sau neparticipării îl constituie modul cum își reprezintă oamenii capacitatea de a influența mersul lucrurilor prin diferite forme de participare, eficacitatea lor. Votul — ca să luăm în calcul forma cea mai convențională a participării politice — nu poate schimba prea mult lucrurile din moment ce „indiferent cine câștigă alegerile, până la urmă lucrurile merg la fel în următorii patru ani“ pentru 71% dintre români (cf. BOP, mai 2005).

De asemenea, românii își reprezintă în general ca foarte slabă capacitatea lor de a influența deciziile care sunt luate. În privința hotărârilor care se iau pentru localitatea în care trăiesc, această capacitate este evaluată ca fiind nulă sau în orice caz în mică și foarte mică măsură pentru 79% din populația cu drept de vot (ea fiind nulă pentru 25%), în foarte mică măsură (pentru 24%), respectiv în mică măsură (pentru 30%). Lucrurile stau chiar mai rău în ceea ce privește capacitatea populației de a influența hotărârile care se iau pentru *întreaga țară*, aceasta fiind evaluată nulă sau slabă în total pentru 82%, respectiv: ca existând deloc (pentru 31%), în foarte mică măsură (pentru 26%), în mică măsură (pentru 25%) (cf. BOP, mai 2005).

În privința dezinteresului *declarat* față de viața politică precizăm că nu trebuie să luăm în considerare strict întrebarea din chestionar referitoare la interes-dezinteres. Doar 20% dintre români se declară interesați de viața politică (mult + foarte mult, BOP, mai 2005). Înseamnă că restul 80% sunt realmente dezinteresați de viața politică? Trebuie să fim rezervați în a interpreta astfel rezultatele, întrucât prin întrebarea: „În general, cât de interesat sunteți de viața politică din localitatea dvs.“ ceea ce măsurăm este interesul *declarat*, care este „o stare internă“, care „nu poate fi măsurată obiectiv, ci doar subiectiv“⁸; trebuie să avem în vedere și conotațiile pe care le are în limba română expresia „nu mă interesează“: atunci când oamenii spun „nu mă interesează“, aceasta nu are semnificațiile dezinteresului *real*, ci *afectiv*: în traducere, ei se dezic de tot ceea ce ține de domeniul politicului. Este una dintre veritabilele lor „declarații de alienare“ față de politic. Există, realmente, percepția foarte negativă a tot ce ține de sfera politicului. Iată câteva enunțuri care conturează această percepție negativă și care intrunesc acordul marii majorități a românilor:

- „Moralitatea politicienilor este foarte scăzută“ — întrunește acordul a 78% dintre români (mai degrabă adevărat pentru 27% + adevărat pentru 51%);
- „Salariile parlamentarilor sunt prea mari“ — adevărat și mai degrabă adevărat pentru 87% dintre români cu drept de vot (73% și respectiv 14%);
- 68% dintre români consideră enunțul „Parlamentarii susțin interesele cetățenilor care i-au votat“ ca fiind fals (32%) și mai degrabă fals (pentru 36%) (Sursa: BOP, mai 2005).

2. Inactivismul politic al românilor în postcomunism se datorează în bună măsură și situației lor nautonome (Held, 2000); un număr mare de teorii insistă asupra excluderii economice ca factor responsabil de excluderea politică; nu ne putem imagina un bun cetățean activ participant la deciziile care se iau în comunitatea locală și în țară — lipsit total de mijloace, de resurse și în absența condițiilor minimale ale existenței, întrucât însuși orizontul lui de viață cotidian îl limitează presându-l în alte direcții (căutarea unui loc de muncă, a unei locuințe sau chiar a hranei) și îi distrage atenția și disponibilitatea de la participarea la viața comunității. În BOP din noiembrie 2005, dintr-o listă de mai multe probleme sărăcia a fost selectată de 79% dintre români ca fiind cea mai importantă. 71% consideră ca prioritar pentru țara noastră pentru următorii 10 ani un nivel ridicat de creștere economică.

3. Un alt factor responsabil de neimplicarea românilor este neîncrederea foarte mare în structurile politice, în organizații politice dar și în structurile associative, în ONG-uri; avem de-a face cu o cultură politică a neîncrederei. Doar 3% dintre români se declară membri ai unui partid politic (BOP, mai 2005), ei fiind totodată foarte neîncrezători în partide, despre care cred că „sunt interesate mai mult de câștigarea alegerilor decât de problemele oamenilor“ (cf. BOP, mai 2005, 88% dintre români consideră acest enunț mai degrabă adevărat și adevărat). Mai mult, 64% apreciază, conform același sondaj, că ar fi un lucru bun și foarte bun dacă România ar fi condusă *doar* de „experti/profesioniști care nu sunt membri de partid“. Neîncrederea în partide este cea mai ridicată (80% deloc + foarte puțină + puțină), pe locul următor situându-se parlamentul (care totalizează neîncredere în proporție de 74% deloc + foarte puțină + puțină) și guvernul (neîncredere pentru 66% dintre români), președinție (neîncredere 52%).

Cetățenii nu au încredere în ONG-uri în proporție de 45%; 28% au încredere în aceste organizații, dar membri se declară doar 1% (cf. BOP, mai 2005). Numărul mare de non-răspunsuri (27%) la întrebarea referitoare la încrederea în organizațiile nonguvernamentale arată că în mare măsură nu este cunoscut rolul acestora într-o democrație.

4. Explicația cotelor scăzute ale participării politice nu trebuie căutată numai în *dezinteresul declarat al cetățenilor pentru viața politică*, care atinge cote alarmante, ci în faptul că oamenii nu-și cunosc drepturile în acest sens, dreptul de a lăua parte, cadrele instituționale în care pot participa, importanța participării lor (conțează participarea lor realmente?). Oamenii pot avea, datorită experienței perioadei comuniste — care forță cetățenii să participe politic —, percepția participării politice ca obligație și nu ca un drept exercitat în mod liber (este ilustrativ în acest sens faptul că la 16 ani de la căderea comunismului 33% dintre români cred că votul este obligatoriu, cf. BOP, mai, 2005). Anumite rezultate dovedesc totuși că cel puțin o parte a românilor ar dori ca în următorii 10 ani implicarea lor în comunitate să aibă o mai mare greutate: conform BOP noiembrie 2005, dintr-o listă de priorități pentru următorii 10 ani, „să vedem că oamenii au mai mult de spus despre cum merg lucrurile la locul de muncă și în comunitate“ s-a situat pe locul al treilea pentru 35% dintre români.

5. Contestarea este slabă întrucât oamenii percep sistemul ca fiind *corupt*.

Unii autori arată că în România postcomunistă contestarea a fost mai intensă la începutul perioadei (imediat după evenimentele din decembrie 1989), pentru a scădea treptat pe măsură ce ne îndepărțăm de momentul „revoluționar“: „Martor recent al potențialului de schimbare înmagazinat de propria acțiune, cetățeanul pasiv, dinainte de 1989, devine la începutul transformării democratice un actor ce solicită cu voce tare luarea în considerare a propriilor opțiuni privind schimbarea. Piața Universității, mineriajele sau căderea guvernului Roman sunt exemple convingătoare că, în primii ani ai tranziției, «poporul» a constituit cu adevărat o forță imposibil de ignorat pe eșicierul vieții social politice românești“⁹. Dar pe măsură ce sistemul a început să fie perceput ca fiind corupt oamenii nu vor mai avea încredere în eficiența formelor de contestare „disponibile“ *teoretic* pentru cetățeni în sistemele democratice. În opinia a 78% dintre români, corupția este generalizată, are loc la toate nivelurile, iar pentru 10% acest fenomen „există doar la niveluri înalte“ (cf. BOP, mai 2005). Corupția este cel mai mult răspândită printre parlamentari, apreciază românii (33% apreciază că toți parlamentarii sunt coruși, 32% că o mare parte dintre aceștia), pe locul următor situându-se miniștrii, cotați ca fiind coruși toți și aproape toți de 56% dintre români. Ceea ce este mai grav, democrația însăși este compromisă în reprezentările politice ale românilor din cauza corupției; cf. BOP din mai 2005, 66% dintre români apreciază ca fiind adevărat și mai degrabă adevărat enunțul „în general în democrație există prea multă corupție“ (ei asociază deja „democrația“ și corupția).

6. A. Hirschman (1999) a clasificat atitudinile oamenilor în general față de instituții în: *exit* (abandon), *voice* (protestul, contestarea), *loyalty* (susținere). Dacă suntem interesați de o anumită formă a participării, loialitatea față de sistem considerat în mod global, iată cu adevărat o întrebare care poate reda cota alarmantă a atitudinii de tip *exit* (la modul propriu): „Dacă ați avea posibilitatea să vă alegeti țara în care să trăiți, ați alege România?“ a obținut următoarele răspunsuri: categoric da — 48%, probabil da — 22%, probabil nu — 12%, în niciun caz — 13%, nu știu/nu răspund 5%. Avem de-a face cu un sistem politic față de care lipsa de susținere a unui sfert dintre cetățenii săi cu drept de vot merge până acolo încât ar alege, dacă ar fi posibil, altă țară în care să trăiască.

7. Indicatorii referitori la participare dau seamă de autoreprezentarea cetățenilor privind rolul lor în sistemul politic, participarea fiind „locul“ articulării „atitudinilor față de sistem“ și „atitudinilor referitoare la rolul cetățeanului însuși în sistem“¹⁰.

Din anumite date disponibile, deși apreciază ca slabă capacitatea de a influența deciziile care sunt luate, românii nu se autopercep cu totul în afara sistemului politic.

Ce rol revine cetățeanului, în viziunea lui însuși? Români par să prefere rolul de spectator celui de actor politic: deși se declară interesați deloc, foarte puțin și puțin de emisiuni politice (74%), de discuțiile personale pe teme politice (80%), de lecturile pe teme politice (86%), totuși 31% urmăresc la TV știri și emisiuni politice zilnic sau aproape zilnic, iar 21% de câteva ori pe săptămână, în jur de 34% ascultă la radio emisiuni pe teme politice zilnic sau de câteva ori pe săptă-

mână, iar 25% citeșc informații politice și comentarii în presă zilnic, aproape zilnic sau de câteva ori pe săptămână. Dar acest interes nu merge mai departe de expunerea mediatică, întrucât, ieșind în spațiul public cea mai mare parte a românilor declară că ar fi deloc, foarte puțin probabil și puțin probabil să intre în vorbă cu mai mulți oameni dacă ar avea loc discuții politice (în total 67%). Celor mai mulți dintre români (39%) nu le este cerută niciodată părerea de către cunoșcuți pe teme politice și tot atâția nu cer la rândul lor niciodată astfel de opinii.

Pentru ca cineva să primească cetățenia română presupune în reprezentarea românilor: respectul legilor (foarte important pentru 73% și important pentru 18%), să adopte obiceiurile din România (important pentru 68% dintre români) și ceva mai puține procente (57%) să fie născut în România și să aibă strămoși din România pentru 40% (BOP, noiembrie 2005).

Participarea include în reprezentarea românilor și alte dimensiuni, vizând legăturile, atitudinile și sentimentele de apartenență la comunitatea națională: dacă ar avea loc un război 57% dintre cetățeni declară că ar lupta pentru țară, 83% sunt mândri că sunt cetățeni români, 87% se consideră „cetățean al națiunii române“ în mare și foarte mare măsură, 84% — „un membru al comunității locale“ în mare și foarte mare măsură, 24% un cetățean al UE în mare și foarte mare măsură și 48% în mare și foarte mare măsură „un cetățean al întregii lumi“ (cf. BOP, noiembrie 2005).

Participarea politică între formă și fond

Noi teorii se dezvoltă în ceea ce privește participarea cetățenilor, ca reacție față de analizele limitate la un concept convențional de participare (vot, *lobby*, activism în cadrul unui partid politic, asociații etc.) și ca reacție față de ignorarea sensului implicat de actori atunci când „participă“ sau când „nu participă“.

Anumite ceremonii și „jocuri de scenă“ atât din societăți tradiționale cât și moderne studiate de antropologia politică (ritualuri de pacificare, ceremonii de inversare a ierarhiilor) pun într-o lumină nouă problema participării; Carnavalul de la Veneția, de pildă, nu este altceva decât derularea unui mecanism ritual de răsturnare a ierarhiilor: oamenii obișnuiați participă la o punere în scenă a alegerii unui doge dintre ei, fiindu-le astfel întărită impresia că „participă“ la sistemul politic *de la care sunt de fapt excluși*.

Mobilizarea ceremonială având drept funcție prevenirea rebeliunilor (ceea ce în societățile contemporane noi se numește „prevenirea și gestionarea conflictelor“) se concentrează prin urmare nu pe întărirea participării, ci a iluziei participării.

Nu joacă însă adesea în democrațiile actuale și votul un asemenea rol?

Se remarcă faptul că este utilă în evaluarea democrațiilor o distincție între participarea de formă (ceremonială) și semnificația pe care actorii o dau acestei acțiuni.

În plus, pe măsură ce largim sensul dat celor doi termeni, *participare* și *politici*, tipurile participării politice pot fi mult mai multe decât cele identificate

și măsurate în mod convențional (votul, *lobby*-urile, proteste, petiții, greve și manifestații etc.). Lărgirea comparațiilor la nivelul societăților pre-moderne sau la nivelul societăților fără pretenții democratice ne poate ajuta să înțelegem cum stau lucrurile în general atunci când oamenii se percep în afara sistemului politic și își reprezintă capacitatea lor de a influența deciziile care privesc colectivitatea ca fiind nulă. Unii autori au sugerat că în acest caz se dezvoltă un tip de comportament asimilat unei „rezistențe pasive“ permanente care „acoperă o mare varietate de forme și acțiuni colective, cum ar fi «furtișagurile, simularea ignoranței...târșăitul picioarelor...sabotajul...incendierea, fuga» și aşa mai departe“ evocate de pildă în „amintirile poetului Gyula Illyes, care a crescut la o fermă înstărită din câmpia ungară la începutul secolului. Munca servitorilor de la fermă nu era remunerată, nici în timpul lungilor ore din timpul săptămânii, nici dumina. Reacția lor — ca și cea a animalelor de la fermă — era de a desfașura orice activitate într-un ritm încetinit. Illyes descrie cum îl privea pe unchiul Roka umplându-și pipa cu o încetineală de broască țestoasă (...) Acest mod de comportament poate fi privit ca o formă de rezistență în fața pretențiilor excesive ale moșierilor și supraveghetorilor, o apărare instinctivă, după cum spune Illyes. Te întrebă căți șerbi și sclavi s-au purtat astfel de-a lungul istoriei“¹¹.

Aceste ilustrări sugerează că „neparticiparea“ este un caz limită care nu există efectiv decât atunci când ea nu constituie o opțiune liberă. Definițiile cele mai largi au mers până acolo încât au considerat participarea ca fiind orice acțiune vizând politicul, cu excepția celor nelegale și violente (terorismul, de exemplu). În orice tip de societate indivizii dezvoltă *un* comportament prin care vizează influențarea activității guvernărilor. Oamenii pot intenționa să atragă atenția asupra lor tocmai prin neparticipare (neprezentare la vot, de exemplu).

În plus, iluzia neparticipării este dată și de perspectiva prea statică asupra fenomenului; aşa cum arată analizele unor mișcări protestatare, lucrurile trebuie privite dintr-o perspectivă dinamică: într-o societate dată, pe anumite perioade se dezvoltă un comportament de abandon (*exit*, cu termenul propus de A. Hirschman, 1999), rezistență pasivă, acesta poate fi urmat de declanșarea unor proteste (*voice*) care pot culmina cu greve de avertismant, iar acestea pot alterna cu perioade de susținere a sistemului (*loyalty*) etc.

Dogan și Pelassy (1993) aduc în discuție cazuri care arată că, adesea, operând cu un concept prea limitat de participare politică, riscăm să ne lansăm în comparații hazardate între culturile politice naționale și să nu identificăm o formă specifică a participării politice, un comportament politic original, dezvoltat în cadrul unei (sub)culturi anume: „Întrebați ce ar face dacă s-ar confrunta cu o decizie politică injustă, italienii care au replicat că ar încerca să facă ceva, că ar lua o inițiativă individuală sau colectivă, au fost mai puțin numeroși decât englezii sau mexicanii care au dat același răspuns. Ar trebui oare să tragem concluzia că italienii «participă» mai puțin? Afilierea la partide politice sau organizații parapolitice explică în parte abținerea lor aparentă. Ei așteaptă ca aceste partide și organizații să ia inițiative, să ia situația în stăpânire, dacă se poate spune așa. Rețeaua există, gata să funcționeze și să declanșeze reacția adecvată. Dar sistemul însuși, organizat în grupuri, facțiuni și clientele, este cel care îl face

pe cetățeanul italian să renunțe la a adopta modelul de comportament propriu cetățeanului american, pe care inconsistența partidelor scheletice din Statele Unite îl împinge la acțiune și participare individuală. Desigur, hipertrofarea politicii partizane din Italia nu poate cauza decât atitudinile de neîncredere sau chiar de respingere față de stat, «sistem» sau «cei de la Roma». Dar oare ar trebui să acceptăm acele concluzii care pun numai pe seama culturii politice starea de sănătate a sistemelor politice? Aici se face o confuzie pe care comparația internațională n-a reușit încă să o înlăture¹².

Deficitul democratic european și planul de acțiune al Comisiei vizând creșterea participării politice: e-democrație, e-participare, e-guvernare

La nivel european se vorbește de mai mult timp despre deficitul de participare politică — interpretat ca un deficit de democrație, ca o „distanță“ nepermis de mare între cetățeni și instituțiile euroburocratice care pretind să-i reprezinte.

Îngrijorările au fost din nou exprimate în momentul în care prin referendumurile din 2005 francezii și olandezii au respins Constituția europeană. S-a vorbit imediat de o criză profundă: „«Le non» francez din 29 mai, apoi «nee» olandez din 1 iunie au aruncat Europa într-o criză mai profundă decât cea la care ne aşteptam” — a declarat atunci parlamentarul european Pierre Moscovici într-o dezbatere privind consecințele și efectele rezultatelor referendum-urilor: „Nu doar Constituția este cea care a fost respinsă, dar totodată sistemul politic european, extinderea și chiar moneda europeană. Mulți francezi și olandezi au avut impresia că nu mai au control asupra deciziilor europene. Ei au avut impresia că tehnocrații de la Bruxelles decid în culise asupra viitorului lor. Critică excesivă poate, dar care definește corect deficitul democratic european. Francezii și olandezii au reproșat guvernelor lor faptul că nu au explicat suficient consecințele, metoda, argumentele și scopurile extinderii“. La fel stau lucrurile și cu moneda unică.

Și totuși, după Pierre Moscovici acest „nu“ este, în mod paradoxal, „un «nu» pro-european cel puțin în intențiile sale, (...) care nu vrea să distrugă Uniunea, ci să o reorientizeze. Acest «nu» refuză derivele Europei actuale, prea liberală, prea tehnocratică, ineficace și fără frontiere clare“¹³.

Un alt parlamentar a accentuat în cadrul aceleiași dezbateri că rezultatele referendum-urilor nu au semnificația unei respingeri a proiectului european, ci a „derivei Uniunii Europene“; mai mult, respingerea Tratatului a reprezentat de fapt „un mare moment democratic. Francezii s-au apropiat de Europa. Ei au citit proiectul Tratatului constituțional, au schimbat opinii. Așa au stat lucrurile și în cazul Tratatului de la Maastricht din vara anului 1992, dar, de data aceasta, având în plus internetul, dezbaterea cetățenească a fost excepțională. «Le non» va servi totuși pentru a arăta că nu putem continua să construim o Europă fără

cetăteni. Trebuie să menținem vie dezbaterea europeană în continuare¹⁴. Proiectul recent lansat de modernizare administrativă — *European Commission's eGovernment Action Plan* dovedește faptul că la nivel european diagnosticul „deficit democratic“ a fost luat în serios și că posibilitățile oferite de utilizarea noilor comunicații la distanță ar putea fi utilizate pentru a spori interacțiunea dintre cetăteni și guvernarea europeană. Crizele care apar într-o democrație au rolul de a semnala problemele și pot sfârși prin asumarea acestora. Există o anume recurență și chiar obsesie a *crizelor politice*, mai ales în Franța, spune sociologul politic Jean Baudouin. Însă, „după ce contradicția este depășită și transformarea este negociată, presupusa criză se dovedește a fi fost una din multiplele probleme cu care se confruntă orice societate democratică“¹⁵.

Am putea concluziona în mod analog că românii nu resping rolul activ care revine cetățeanului într-o democrație și nu resping democrația, ci doar „derivele“ postcomuniste ale acesteia? Regăsim în sondaje anumite „declarații“ ale respondenților care ar putea susține această interpretare: este de maximă importanță pentru ei să trăiască într-o democrație; în același timp, nu sunt mulțumiți de activitatea guvernelor postdecembriști, nu au încredere în modul cum democrația funcționează aici în România, percep corupția ca fiind sistemică. Oamenii se dezic de modul cum sunt guvernați, nu de ideea de democrație și de proiectul democratic; „neparticiparea“ lor întemeiată pe o mare neîncredere ar putea fi o formă de avertisment adresată structurilor politice în mod global, în timp ce *reacția așteptată* din partea acestora întârzie să apară. În același timp, reprezentarea asupra participării este în schimbare; ea tinde să devină o normă și o valoare (chiar dacă în acest moment nu este încă), după anumite date de sondaj: dintre lucrurile cărora ar trebui să li se acorde întâietate în următorii zece ani, pentru 14% constituie prima opțiune și pentru 17% a doua opțiune ca fiind important ca „oamenii să aibă un cuvânt mai greu de spus cu privire la deciziile importante ale guvernului“ (cf. BOP, noiembrie 2005).

NOTE

1. S. Rokkan citat în M. Grawitz, J. Lecca (dir.), *Traité de science politique*, vol. 3, Paris, PUF, 1985, p. 320.
2. *Ibidem*, p. 323.
3. G. Parry, G. Moyser, *More Participation, more Democracy?*, în: D. Beetham (ed.), *Defining and Measuring Democracy*, Londra, Sage, 1994, p. 44.
4. *Ibidem*, p. 46.
5. *Ibidem*, p. 46.
6. P. Bachrach, *The theory of democratic elitism*, Boston, 1967, p. 9, apud G. Hermet, *Poporul contra democrației*, Iași, Institutul European, f.a., p. 17.
7. G. Almond, S. Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, tradu-
- cere și studiu introductiv de D. Pavel, București, Editura CEU Press & DU Style, 1996, p. 158.
8. M. Comșa, *Dezinteresul pentru politică. Cauze și efecte*, www.osf.ro, mai 2005.
9. D. Chiribucă, M. Comșa, *Calea democrației*, în: I. Berevoescu et.al., *Feețele schimbării. România și provocările tranzitiei*, București, Editura Nemira, 1999, p. 86.
10. G. Almond, S. Verba, *op. cit.*, p. 158.
11. P. Burke, *Istorie și teorie socială*, București, Humanitas, 1999, p. 105–106.
12. M. Dogan, D. Pelassy, *Cum să comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă*, traducere de L. Lotreanu, București, Editura Alternative, 1993, p. 79.

13. Pierre Moscovici: o critică ce incriminează deficitul democratic european, în: „Causes et conséquences du «non»: sept parlementaires répondent”, dosar realizat de M. Guastoni, publicat în „Revue politique et parlementaire”, nr. 1036, iulie–august–septembrie 2005, p. 138–165.
14. Elisabeth Guigou: un rejet non de l’Europe, mais des dérives de l’Union Européenne, în: „Causes et conséquences du «non»: sept parlementaires répondent”, dosar realizat de M. Guastoni, publicat în „Revue politique et parlementaire”, nr. 1036, iulie–august–septembrie 2005, p. 138–165.
15. J. Baudouin, *Introducere în sociologia politică*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 155.

BIBLIOGRAFIE

- Almond G., Verba S., *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, traducere și studiu introductiv de D. Pavel, București, Editura CEU Press & DU Style, 1996.
- Baudouin J., *Introducere în sociologia politică*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.
- „Barometrul de opinie publică”, Fundația pentru o Societate Deschisă, mai 2005 (prescurtat în text: BOP, mai 2005).
- „Barometrul de opinie publică”, Fundația pentru o Societate Deschisă, noiembrie 2005 (prescurtat în text: BOP, noiembrie 2005).
- Berevoescu I., et. al., *Fetele schimbării. România și provocările tranzitiei*, București, Editura Nemira, 1999.
- Burke P., *Istorie și teorie socială*, București, Humanitas, 1999.
- Comşa M., *Dezinteresul pentru politică. Cauze și efecte*, www.osf.ro, mai 2005.
- Parry G., Moyser G., *More Participation, more Democracy?*, în: Beetham D. (ed.), *Defining and Measuring Democracy*, Sage Modern Politics Series, Volume 36, sponsored by the European Consortium for Political Research/ECPR, London, Sage Publication, New Delhi, Thousand Oaks, 1994, p. 44–62.
- Dogan M., Pelassy D., *Cum să comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă*, traducere de L. Lotreanu, București, Editura Alternative, 1993.
- Grawitz M., Lecca J. (dir.), *Traité de science politique*, vol. 3., Paris, PUF, 1986.
- Hermet G., *Poporul contra democrației*, Iași, Institutul European, f.a.
- Hirschman A., *Abandon, contestare și loialitate*, București, Editura Nemira, 1999.
- „Causes et conséquences du «non»: sept parlementaires répondent”, dosar realizat de M. Guastoni, publicat în „Revue politique et parlementaire”, nr. 1036, iulie–august–septembrie 2005.
- Held D., *Democrația și ordinea globală. De la statul modern la guvernarea cosmopolită*, traducere de F. Slapac și G. Inea, București, Editura Univers, 2000.